

Artūras SVARAUSKAS, Mindaugas TAMOŠAITIS

Lietuvos politinių partijų jaunosios kartos radikalėjimas XX a. 4-ame dešimtmetyje

Artūras Svarauskas – Klaipėdos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto istorijos krypties doktorantas; adresas: Tilžės g. 13, LT-91251 Klaipėda, el. paštas: svarauskas@istorija.lt; mokslinių interesų sritis – politinės partijos Lietuvos Respublikoje (1918–1940 m.).

Mindaugas Tamošaitis – Vilniaus pedagoginio universiteto Istorijos fakulteto Lietuvos istorijos katedros lektorius; adresas: T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius, el. paštas: m_tamosaitis@yahoo.com; mokslinių interesų sritis – Lietuvos ir Sovietų Sąjungos santykiai tarpukariu, Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos veikla 1927–1940 m., XX a. Lietuvos parlamentarizmo istorija.

Anotacija

Remiantis archyviniais šaltiniais bei gausia periodine medžiaga, straipsnyje nagrinėjamas tarpukario Lietuvos tradicinėse partijose – Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungoje, Lietuvos socialdemokratų partijoje, Lietuvos krikščionių demokratų partijoje ir Lietuvių tautininkų sąjungoje – pasireiškęs jaunosios kartos radikalėjimas. Aiškinamas radikalėjimo priežastys, raiškos formos bei tendencijos A. Smetonos autoritarinio valdymo kontekste XX a. 4-ame dešimtmetyje.

Prasminiai žodžiai: Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjunga (LVLS), Lietuvos socialdemokratų partija (LSDP), Lietuvos krikščionių demokratų partija (LKDP), Lietuvių tautininkų sąjunga (LTS), jaunoji karta, radikalėjimas, autoritarinis valdymas, Lietuvos komunistų partija (LKP), Valstybės saugumo departamentas (VSD).

Įvadas

Lietuvoje po 1926 m. gruodį įvykusio valstybės perversmo politinių partijų (Lietuvos krikščionių demokratų partijos (LKDP), Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos (LVLS), Lietuvos socialdemokratų partijos (LSDP)) aktyvesnė veikla dėl valdžioje įsitvirtinusio Antano Smetonos autoritarinio valdymo pasidarė beveik neįmanoma. Tam ne mažesnės įtakos turėjo 4-ame dešimtmetyje kilę vidaus nesutarimai, pirmiausia kartų konfliktas, vykęs ne tik minėtose partijose, bet ir valdžioje po perversmo įsitvirtinusioje Lietuvių tautininkų sąjungoje (LTS). Per beveik du dešimtmečius nepriklausomoje Lietuvoje subrendo

ir išaugo naujoji lietuvių inteligentų karta, išsilavinimą gavusi Lietuvos ar užsienio aukštosiose mokyklose. Jaunieji, nepatenkinti senųjų partijų lyderių veikla, veikiami sudėtingų vidaus ir užsienio politikos įvykių, jaunatviško dinamizmo, ėmė reikalauti sau daugiau teisių bei reikšti politines pretenzijas partijų vadovybėms. Aptariamuoju laikotarpiu Lietuvos politinių partijų jaunojoje kartoje išsiskyrė kairysis ir dešinysis radikalizmas. Pirmajam atstovavo kairiųjų partijų LVLS ir LSDP jaunoji karta, o antrajam – dešiniųjų partijų LKDP ir LTS jaunoji karta. Jaunosios kartos radikalėjimas aukščiausią laipsnį pasiekė Lietuvos okupacijos išvakarėse 1939–1940 m. Kairiojo radikalizmo rezultatai tapo akivaizdūs 1940 m. vasarą, Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą, kai suradikalėjusiems, daugiausiai jauniesiems valstiečiams liaudininkams, sovietai patikėjo aukštus postus prosovietinės valdžios institucijose. Jaunosios kartos dešiniojo radikalizmo rezultatus lietuvių tauta pajuto 1941 m. birželį, kilus Sovietų Sąjungos ir Vokietijos karui. Lietuvoje prasidėjusiam vadinamajam Birželio 23 d. sukilimui vadovavo dar 1940 m. rudenį Berlyne įkurtas Lietuvių aktyvistų frontas (LAF'as), prie kurio prieštarigai vertinamos programos labai prisidėjo tarpukario dešiniųjų Lietuvos politinių partijų jaunosios kartos atstovai.

Straipsnio tikslas: atskleisti Lietuvos tradicinių politinių partijų jaunosios kartos radikalėjimą ir jo priežastis XX a. 4-ame dešimtmetyje; išryškinti aptarto radikalėjimo įtaką pačioms partijoms ir visai Lietuvos politinei sistemai. Dėl ribotos straipsnio apimties tik fragmentiškai aptariamas nagrinėjamosiose partijose vykęs kartų konfliktas. Tam reikėtų atskirų publikacijų.

Kairiojo radikalizmo apraiškos LVLS ir LSDP istoriografijoje išskirtinio dėmesio nesulaukė. Sovietmečiu LVLS veikla 1927–1940 m. apskritai netyrinėta.¹ Panaši tyrimų padėtis išvijojoje² ir po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo.³ Išimtį sudaro vieno iš šio straipsnio autorių neseniai paskelbtos publikacijos apie kartų konfliktą LVLS 4-ame dešimtmetyje ir jaunųjų liaudininkų veiksmus okupacijos išvakarėse.⁴

Socialdemokratų partijos jaunosios kartos radikalėjimas aptartas vos keliais sakiniais.⁵ Nors iki pastarojo meto vyksta polemika dėl jaunosios kartos dešiniųjų partijų simpatijų politiniam, socialiniam radikalizmui, nėra atskiros mokslinės publikacijos šia tema. Apie jaunosios kartos tautininkų totalitarines ambicijas yra užsiminęs Leonas Sabaliūnas.⁶ Kalbant apie dešiniuosius partijose kilusią radikalizmo bangą, paprastai tėra paminimi atskiri fragmentai, tačiau nėra mėginta įvardinti šį reiškinį kaip radikalizmą, nustatyti jo mastą, tendencijas bei įtaką Lietuvos visuomenei.⁷ Išimtį sudaro Liudo Truskos monografija apie antisemitizmo Lietuvoje raidą iki 1941 m., kurioje aptartos dešiniųjų partijų jaunosios kartos neigiamos nuostatos žydų atžvilgiu 4-ame dešimtmetyje,⁸ bei vieno šios publikacijos autorių tyrimai apie dešiniųjų radikalizmą tarpukariu.⁹

Straipsnyje *kairysis radikalizmas* suvokiamas kaip prokomunistinių nuotaikų kairiosiose partijose išaugimas, veikimas išvien su komunistais, siekis sukurti bendrą (ir su komunistais) vadinamąjį liaudies frontą prieš kylančią nacizmo ir fašizmo grėsmę tarptautinėje plotmėje. Nušviečiant kairįjį radikalizmą LVLS ir LSDP, dažnai naudojami terminai *jaunieji valstiečiai liaudininkai*, arba *jaunoji valstiečių liaudininkų karta*, ir *jaunoji socialdemokratų karta*. Jauniesiems valstiečiams liaudininkams atstovavo Lietuvos Jaunimo Sąjunga (LJS, kitaip dar vadinami jaunimiečiais) bei jaunieji studentai varpininkai, priklausantys Vytauto Didžiojo universiteto (VDU) studentų „Varpo“ draugijai, taip pat jau baigę studijas ir anksčiau jai priklausę studentai.¹⁰ *Jaunajai socialdemokratų kartai* atstovavo Lietuvos socialdemokratų jaunosios kartos nariai bei socialdemokratų partijos įtakoje veikusi jaunimo organizacija „Žiezirba“.

Atitinkamai dešiniojoje stovykloje veikė *jaunieji katalikai* ir *jaunieji tautininkai*. Nors abi srovės priskirtinos dešiniajam blokui, bendrumų tarp jų buvo labai maža. Galbūt vienintelis dalykas, kas juos vienijo, tai lietuviškojo nacionalizmo propagavimas ir socializmo, komunizmo kritikavimas. *Dešiniojo radikalizmo* tendencijos minimose partijose pasireiškė didesnio ar mažesnio masto tautinių mažumų diskriminavimu, autoritarinių ar net totalitarinių tendencijų valstybės valdyme propagavimu (pavyzdžiu laikant fašistinę Italiją ar nacionalsocialistinę Vokietiją), elitarizmo idealizavimu, socialinio harmoningumo siekiu kaip atsvara prieš kairiųjų keltą klasių nelygybės ir kovos idėją, populistinių pažadų dalijimu siekiant patraukti plačiosios visuomenės simpatijas.

Jaunieji katalikai, trečioji lietuvių katalikiškosios inteligentijos karta – 4-o dešimtmečio nepriklausomos Lietuvos visuomenininkai, kultūros veikėjai, daugiausia baigę Vakarų Europos universitetus ir Lietuvoje susibūrę aplink „Naujosios romuvos“, „Židinio“ žurnalus ar dienraštį „XX amžius“. Paprastai jie dar vadinami *naujaromuviais*, *kultūrininkais* ar „1936 m. generacija“. *Jaunieji tautininkai* subrendo VDU tautininkiškosios studentijos korporacijų gretose. 4 dešimtmečio viduryje pradėję reikšti totalitaristines mintis jaunuomenės spaudoje „Akademikas“, „Jaunoji karta“ ir kitur, ypač suaktyvėjo 4 dešimtmečio pabaigoje, kai dėl eilės nesėkmių tarptautinės politikos

arenoje A. Smetonos autoritarinio valdymo, kartu ir provyriausybinių LTS dominavimui kilo smarkus opozicinis judėjimas. Jaunieji tautininkai atvirai pradėjo oponuoti senosios kartos, jų nuomone, per daug tolerantiškai opozicijos atžvilgiu LTS krypčiai.

Straipsnis daugiausia paremtas LVLS archyvinio fondo medžiaga, Valstybės saugumo departamento (toliau – VSD) surinkta informacija apie politinę – opozicinę krašto raidą autoritarinio valdymo periodu bei gausia tiriamųjų partijų spauda.

Bendra partijų padėtis ir jaunosios kartos radikalėjimo priežastys

1926 m. gruodžio 17 d. valstybės perversmas turėjo lemiamos įtakos tolesnei Lietuvos politinei sistemai. Skirtingoje padėtyje atsidūrė partijos. Valdžioje įsitvirtino LTS ir LKDP (ji po kelių mėnesių tautininkų iš valdžios buvo išmesta), o LVLS ir LSDP priverstinai pasitraukė į opoziciją. Tam mėgino priešintis aktyvesni šių partijų veikėjai. Jau 1927 m. pradžioje grupė socialdemokratų ir kai kurie valstiečiai liaudininkai siekė įvykdyti valstybės perversmą ir sugrąžinti demokratinį valdymą šalyje. Jėga nuversti po perversmo į valdžią atėjusio A. Smetonos nepavyko, o mėginusieji tai padaryti buvo suimti ir nubausti.¹¹ Aktyvūs socialdemokratų ir kai kurių liaudininkų narių veiksmai paskatino dar didesnes Lietuvos valdžios represijas. Įvairiomis priemonėmis pradėta slopinti opozicinių partijų veikla (1927 m. balandį buvo paleistas III Seimas). Lietuvoje pradėjo kurtis vienvaldis A. Smetonos autoritarinis valdymas.

Per gana trumpą laiką prievarta iš valdžios išmesti liaudininkai ir socialdemokratų gerokai nusilpo, dėl naujos valdžios nuolatinių persekiojimų ir draudimų žaibiškai imta uždarinėti partijų skyrius.¹² Partijų padėtis tapo nepavydėtina ir keletą metų jos išgyveno savotišką stagnacijos laikotarpį. 1930 m. pradžioje buvęs Lietuvos Prezidentas, valstiečių liaudininkų lyderis Kazys Grinius pripažino tiesiog katastrofišką liaudininkų padėtį pastaraisiais metais: „3-ti metai – stagnacijos metai. Iš mūsų daugelis pabėgo, pasislėpė, tai mūsų nelaimė. Šie trys metai iš gyvenimo išbraukti. (...) Nors turime lavonų, turime pabėgėlių, bet branduolys liko ir jis dirbs“.¹³ Tačiau padėtis negerėjo ir vėliau. Per keletą metų LVLS ir LSDP narių skaičius žymiai sumažėjo, kai kuriose apskrityse partijų veiklos beveik visai nebuvo. Kiek aktyviau veikta Laikinojoje sostinėje Kaune, ten buvo įsikūrę CK, leista pagrindinė spauda.

Sunkioje padėtyje atsidūrė krikščionys demokratai. Po 1926 m. valstybės perversmo, lyginant su kitomis partijomis, jie patyrė didžiausią pralaimėjimą. Ir ne vien dėl to, jog partija, daugiausia lėmusi valstybės valdymą 1920–1926 m., buvo išstumta į opoziciją. Svarbiau, jog perversmo metu ji nesugebėjo išlaikyti demokratijos „egzamino“ ir pati prisidėjo prie demokratijos nuslopavimo

Lietuvoje. Pradžioje po perversmo rėmę tautininkus, o vėliau išstumti iš valdžios ir kartu su kairiosiomis partijomis turėję pasitraukti į politinį užribį, nuo 1927 m. vasaros jie vėl atliko demokratijos gynėjų vaidmenį. Beveik visi aktyvesnieji LKDP veikėjai dėl savo opozicinės agitacijos buvo politinės policijos sekami, tremiami iš Kauno, periodiškai uždarami į kalėjimus ar šalinami iš postų. Katalikų kunigai, per pamokslus bažnyčiose aršiai kritikavę naująją santvarką, taip pat buvo teisiami. VSD duomenimis, vien tik 1930–1933 m. laikotarpiu iš 964 Lietuvos kunigų 262-iem buvo iškeltos bylos už valdžios darbų kritiką.¹⁴ Partijos skyriai uždarinėjami, draudžiami susirinkimai. Nuo 1929 m. nebevyko partijos metiniai suvažiavimai. Politinei agitacijai persimetus ir į katalikiškojo jaunimo organizacijas, kurios buvo gausiausios to meto Lietuvoje, 1930 m. buvo uždrausta jų veikla mokyklose. LKDP gretos retėjo, veikimas, kaip ir kitų opozicinių partijų, pakriko.

Priešinga padėtis buvo LTS stovykloje. Paradoksalu, tačiau dėsninga, jog parlamentiniu laikotarpiu nesugebėdama demokratiniu būdu patekti į Seimą (išskyrus 3 atstovus III Seime), po perversmo LTS liko vienintelė provyriausybinė partija, kuri ilgainiui tapo gausiausia iš kada nors Lietuvoje buvusių partijų.¹⁵ Jos gretos 4-ame dešimtmetyje sparčiai augo, atsirado didelė dalis politinių perbėgėlių. Po perversmo tautininkų sąjungoje dėl įvykusio vadovybės vidaus konflikto tarp radikaliojo A. Voldemaro ir konservatyviojo A. Smetonos, pastarasis išstūmė ministrą pirmininką iš valdžios ir lėmė tolesnį, konservatyviai autoritarinį valstybės valdymą 4-ame dešimtmetyje. Būtent dėl konservatyvios pozicijos 4-o dešimtmečio viduryje pradėjo kilti vis didesnis nepasitenkinimas jaunųjų tautininkų stovykloje. Įkvėpti jaunatviško dinamizmo ir entuziazmo jie idealizavo fašistinės Italijos santvarką.

Opozicinių partijų padėtimi, merdėjimu pirmiausia buvo nepatenkinta aptartųjų partijų jaunoji karta. Jaunieji, norėję „koja kojon eiti su gyvenimu“ ir veikiami sudėtingų to meto gyvenimo sąlygų (draudimas laisvai reikštis Lietuvoje valdant autoritariniam A. Smetonos režimui, noras lygiuotis į kitas to meto Europos valstybes (pvz., dešinieji daugiau ar mažiau simpatizavo fašistinei Italijai, kairieji, veikiami didžiosios pasaulio ekonominės krizės,¹⁶ palankiai vertino Sovietų Sąjungos ekonomikos ir mokslo tikrus ir tariamus pasiekimus), nebetikėjimas demokratija, kapitalistinė santvarka ir kt.), siekė įnešti naujų permainų į Lietuvos politines partijas, vis dar tebevaldomas senosios kartos, ir jų veiklą labiau priderinti prie tų dienų gyvenimo. Taigi visose Lietuvos pagrindinėse partijose vyko jaunosios kartos radikalėjimas. Jį ir aptarsime šiame straipsnyje.

Jaunosios valstiečių liaudininkų kartos radikalėjimas

Nuo 4-o dešimtmečio pradžios vis aktyviau ėmė reikštis jaunoji valstiečių liaudininkų karta. Kai kurie jaunosios

kartos atstovai ėmė kritikuoti LVLS senuosius vadus, siūlė peržiūrėti partijos ideologiją ir iš pagrindų ją reformuoti. Pirmieji savo nepasitenkinimą ėmė reikšti provincijos liaudininkai. Nuo 1932 m. už esminius pertvarkymus partijoje atvirai pasisakė LVLS Telšių apygardos komitetas, kurio priešakyje buvo jaunajai kartai atstovaujantys buvęs I ir II Seimo narys Aleksandras Tornau ir Mečislovas Gedvilas. LVLS Telšių apygardos komiteto lyderis ir Centro Komiteto narys A. Tornau 1932 m. Telšiuose išleistoje nedidelės apimties knygelėje „Valstiečių Liaudininkų ideologiniai pagrindai (Santrauka pranešimo, daryto L. V. L. S. ideologiniams klausimams studijuoti komisijoje)“ siūlė LVLS reformuoti pagal prokomunistinę programą.¹⁷ Panašias nuostatas LVLS Telšių apygardos komiteto vadovybė skelbė savo laikraštyje „Žemaitis“.¹⁸

Nors šias idėjas atmetė senieji valstiečių liaudininkų vadai Mykolas Sleževičius, Kazys Grinius, Felicija Bortkevičienė, jaunoji karta jų nesikratė ir nuo 4-o dešimtmečio vidurio prokomunistines nuostatas jau propagavo jaunosios kartos liaudininkų vadai Justas Paleckis, Petras Kežinaitis, Juozas Vaišnoras, jau minėti Mečislovas Gedvilas, Aleksandras Tornau ir kt. Jaunieji liaudininkai taip pat priklausė LVLS įtakoje veikusiai Lietuvos jaunimo sąjungai (LJS). 1935 m. išrinkta LJS Centro Valdyba (jai priklausė: pirmininkas Justas Paleckis, Valerijonas Knyva, Mečislovas Gedvilas, Aleksandras Tornau, Juozas Vaišnoras, Petras Kežinaitis ir kt.) buvo „itin veikli“ ir veikė iki 1940 metų.¹⁹ Anot J. Paleckio, visi buvo liaudies fronto šalininkai, o M. Gedvilas nuo 1934 m. jau priklausė Lietuvos komunistų partijai, nors kiti apie tai nežinojo.²⁰ Dalis minėtų asmenų ne kartą konfliktavo su senąja valstiečių liaudininkų vadovybe. Kaip pavyzdį galima paminėti 1936 m. iškilusius nesutarimus dėl leidinio „Mūsų jaunimas“. 1936 m. pradėjęs jį leisti vietoj uždraustojo „Jaunimo“, senieji liaudininkai atsisakė paremti šio leidinio finansavimą. Pagrindinė priežastis – LJS vadovybės ir leidinio „Jaunimas“ sukomunistėjimas.²¹ Reikia atkreipti dėmesį, kad nuo 4-o dešimtmečio vidurio trintis vyko tarp senųjų valstiečių liaudininkų ir LJS, o nuo antrosios dešimtmečio pusės vis didesnį nepritarimą senųjų valstiečių liaudininkų sąjungos politikai pradėjo rodyti ir vyresniųjų kursų studentai ar jau baigę studijas varpininkai. VSD duomenimis, pastarieji linko į komunistėjimą. 1937 m. Lietuvos saugumas pažymėjo, jog: „keli varpininkai vasario mėn. platino universitete komunistinę literatūrą – bei pabrėžta, kad – tarp varpininkų jaučiamas kairėjimas ir šliejimasis prie komunistų“.²² Tokios nuostatos dar labiau sustiprėjo okupacijos išvakarėse.

Prasidėjęs Antrasis pasaulinis karas ir Sovietų Sąjungos priartėjimas prie Lietuvos LVLS gretose sukėlė diskusijas dėl Lietuvos valstybingumo ateities. Rimtesnieji, dešiniųjų pažiūrų, manė, kad tos bičiulystės su Sovietų Sąjunga prives Pabaltijo valstybes prie vidaus politinių režimų keitimo ir pagaliau prie nepriklausomybės praradimo. Lietuvoje, įsigalėjus sovietiniam režimui, visur priešaky atsistosis Lietuvos komunistų partijos žmonės, o varpininkai būsią prilyginti fašistams. Tuo tarpu komunistuojantieji varpininkai manė, kad atėjęs sovietiniam režimui Lietuvoje,

nebūsią liūdniau negu dabar. „Kas iš to girdi, kad dabar yra nepriklausoma Lietuva, bet nėra laisvos Lietuvos“.²³

Ilgainiui senosios ir jaunosios kartos liaudininkų tarpusavio nesutarimai tik ryškėjo. Lūžis įvyko 1939 m. rudenį, kai jaunieji ėmė viešai deklaruoti už Lietuvos suartėjimą su Sovietų Sąjunga, triumfavo žlugus nepriklausomai Lenkijai,²⁴ o takoskyra tarp jaunųjų ir senųjų valstiečių liaudininkų pasiekė kulminaciją vertinant jaunųjų valstiečių liaudininkų lyderio J. Paleckio veiksmus 1939 m. spalį.

Spalio 8 d., dar nežinančiam Vilniaus krašto likimo, „Varpo“ patalpose įvykusiame LVLS slaptame pasitarime J. Paleckis viešai išdėstė savo požiūrį į politinę padėtį Lietuvoje, kritikavo valstiečius liaudininkus, prikišo partijos vadovybės neveiklumą ir pasiūlė reformuoti šios partijos programą pagal jo pateiktą modelį. J. Paleckio teigimu, liaudininkai, kaip ir tautininkai, pasidarę mažai kuo įdomūs žmonėms – jie susirenka pasitarti tik tada, kai susvyruoja Lietuvos nepriklausomybės pamatai. Toks veikimas esąs ne veikimas, ir tai tik atbukina masių politinę orientaciją ir pasitikėjimą dabartine liaudininkų taktika ir programa. Esą reikia išvystyti dinamišką veikimą ir reformuoti partijos programą ir taktiką. Siūlė „masėse uždegti entuziazmą“ ir tuo tikslu įteikti vyriausybei ultimatyvią maždaug tokio turinio programą: įsileisti į Ministrų Tarybą ir socialdemokratų atstovą; paleisti dabartinį seimą; sušaukti naują seimą, kuris turėsias nustatyti Lietuvoje naują socialinį ir politinį režimą. Naują vyriausybę turėsianti iš visų atsakingų vietų pašalinti visus tautininkų žmones ir paskelbti

juos beteisiais piliečiais, kaip Sovietų Sąjungoje „lišenec“. Visi per 13 metų išleisti ir valstiečiams žalingi įstatymai turi būti atšaukti. Visokiems kyšininkams ir išėikvotojams turi būti iškeltos bylos. Kariuomenė ir Šaulių sąjunga turi būti suorganizuota ir auklėjama taip, kad ji tarnautų tik Lietuvos valstiečių reikalams. Pabaigoje J. Paleckis konkrečiau įvardijo jo siūlomą naujos Lietuvos santvarkos modelį: „Žodžiu, turėtų būti paskelbta Lietuvos valstiečių diktatūra. Nuolatinio Seimo nereikia, o turėtų protarpiais rinktis Lietuvos valstiečių suvažiavimai svarbiems reikalams spręsti. Neišpildžius šių reikalavimų, dabartiniai valstiečių liaudininkų ministrai turį išeiti iš vyriausybės ir paskelbti visuomenei motyvus, dėl kurių jie iš vyriausybės išėjo“.²⁵

J. Paleckio kalba susirinkusiems sukėlė skirtingas reakcijas. Dauguma liaudininkų, ypač jaunoji karta, plojo, tam priešinosi keletas, tarp jų F. Bortkevičienė, protestavusi prieš pasiūlytą J. Paleckio rezoliuciją. Pasitarimo metu vėl sugrįžus prie J. Paleckio pasiūlymo, F. Bortkevičienė šoko iš vietos ir pradėjo rėkauti: „kas čia dabar girdi esą: susirinkę komunistai ar ką?“²⁶ J. Paleckis bandė aiškinti, kad jis buvo klaidingai supastas. Jo teigimu, jis siūlęs Lietuvoje įvesti ne komunistų, o Lietuvos valstiečių diktatūrą, kuri nieko bendro neturinti su komunizmu. Jei laiku nebus įvesta tokia diktatūra iš viršaus, tai tą diktatūrą įvesiančios masės iš apačios, ir tada gali būti komunizmas. Vilnių atgavus, tos galimybės būsiančios labai artimos. Atgaudami Vilnių, mes turėtume ten nunešti ne tą pačią

1 il. 4-ojo dešimtmečio pirmoje pusėje vykusiame LVLS visuotiniame metiniame atstovų suvažiavime Justas Paleckis (antras iš kairės) sėdi pirmoje eilėje greta senųjų valstiečių liaudininkų lyderių Kazio Griniaus (pirmas iš kairės) ir Mykolo Sleževičiaus (penktas iš kairės). (LNMMB RS. f. 145-229)

buvusią lenkiškai ponišką dvasią ir santvarką, o prastą lietuvišką ir valstietišką santvarką. Nutarta neteikti J. Paleckio ultimatyvios rezolucijos vyriausybei, o palaukti žinių iš Maskvos.²⁷ Netrukus apie J. Paleckio naujos Lietuvos projektą sužinojo visa Lietuva.

Spalio 11 d., praėjus dienai po Lietuvos ir Sovietų Sąjungos savitarpio pagalbos sutarties pasirašymo, kuria Lietuva iš sovietų atgavo Vilniaus kraštą ir kartu turėjo įsileisti 20 tūkst. raudonarmiečių tariamai savo pačios „saugumui sustiprinti“, J. Paleckis viešai prie prezidentūros Kaune kritikavo tuometinę autoritarinę Lietuvos valdžią ir siūlė prezidentui A. Smetonai pasitraukti. Vardan Lietuvos gerovės kvietė visus lietuvius (išskyrus valdžioje esančius tautininkus) vienyti bendram labui. Naujai pertvarkytą Lietuvą siūlė pavadinti „Lietuvos laisva darbo respublika“. Be to, J. Paleckis tą pačią dieną apsilankė sovietų pasiuntinybėje ir sovietams išreiškė padėką už Vilniaus atgavimą. Lietuvos valdžija pasmerkė šiuos J. Paleckio veiksmus ir po kelių dienų jį išsiuntė į Dimitravo (Kretingos apskritis) koncentracijos stovyklą. Nuo J. Paleckio veiksmų spaudoje atsiribojo senieji valstiečiai liaudininkai.²⁸ Su tokia oficialia valstiečių liaudininkų pozicija nenorėjo sutikti jaunieji liaudininkai, pradėję J. Paleckį ginti prieš senuosius valstiečius liaudininkus, ir įteikė jiems 15 narių pasirašytą protesto „Pro memoria“.²⁹ Dokumentas pavadintas „Mūsų vyresniesiems draugams /pro memoria/“ ir jame išdėstyti jaunųjų liaudininkų reikalavimai „seniams“. Savo „Pro memoria“ jaunieji liaudininkai pritarė J. Paleckio išreikštam protestui A. Smetonos valdžios ir tautininkų atžvilgiu. „Pro memoria“ autoriai taip pat žavėjosi J. Paleckiu, nebijojusiu viešai stoti prieš esamą nedemokratinę santvarką, nukentėti ir „pasakyti tiesos žodį, ypatingai jei tas žodis sutinka su mūsų ideologiniu nusiteikimu“. Jaunieji pritarė J. Paleckio išdėstytoms mintims, kurios, kaip nurodyta „Pro memoria“, „savo esmėje niekuo nenusideda liaudininkiškajai ideologijai ir jau jokių būdu nėra komunizmo propagavimas“. Kitame „Pro memoria“ punkte pažymėta, kad savo požiūrį jaunieji liaudininkai pasiryžę ginti būsimajame liaudininkų suvažiavime: „mes pasiliekame sau teisę pačiame pirmame valstiečių liaudininkų Sąjungos suvažiavime/mes tikime, kad greitai laiku turės būti atkurta ši S-ga/ iškelti mūsų draugo J. Paleckio pareikštų minčių priimtinumą ir jas ginti“. Jaunieji taip pat ultimatyviai ragino liaudininkų vadovybę reabilituoti J. Paleckį visuomenės akyse: atšaukti aukščiau paminėtą „Lietuvos žiniuose“ atspausdintą žinutę ir dėti pastangas, kad J. Paleckis būtų paleistas iš Dimitravo koncentracijos stovyklos.

Tarp senųjų ir jaunųjų liaudininkų 1939 m. rudenį įvykusią savotišką „dvikovą“ laimėjo jaunieji, kurie laikėsi tokių pat požiūrių, o J. Paleckis jiems buvo neabejotinas autoritetas. Tiesa, iki 1940 m. birželio tarp jaunųjų (ir J. Paleckio) ir senųjų liaudininkų santykiai nenutrūko, tačiau nuo 1939 m. rudens, atgavus Vilniaus kraštą, dar labiau išryškėjo jaunųjų liaudininkų radikalumas, išsiskyręs didele priešprieša Lietuvos valdžiai, aiškia prosovietine orientacija bei kai kurių jaunųjų bendradarbiavimu su pagrindine LKP. Šios nuostatos ir pasirinkta linija nekito iki lemtingo

1940 m. birželio, kai Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą, suradikalėjusiems jaunesiems valstiečiams liaudininkams sovietai dėsningai patikėjo svarbiausius postus. Marionetinėje Liaudies vyriausybėje J. Paleckis paskirtas Liaudies vyriausybės Ministru pirmininku, M. Gedvilas – Vidaus reikalų ministru, J. Vaišnoras – Finansų viceministru, o liepos pradžioje atsistatydinus E. Galvanauskui – Finansų ministru. Aukštus postus gavo ir kiti jaunieji valstiečiai liaudininkai, tuo metu turėję vos trisdešimt ar kiek daugiau metų: V. Knyva paskirtas Savivaldybių departamento direktoriumi, A. Rūkas – Meno reikalų valdybos viršininko pavaduotoju, ilgametis žurnalo „Mūsų jaunimas“ redaktorius P. Kežinaitis 1940 m. birželį–rugsėjį dirbo Vidaus reikalų ministerijos spaudos skyriaus sekretoriumi, M. Gregorauskas nuo 1940 m. rugpjūčio pabaigos – Prekybos pramonės komisaru, ir kt. Tokiu būdu gana netikėtai Lietuvos okupacijos pradžioje iškilusi jaunųjų valstiečių liaudininkų grupė tapo pagrindiniu sovietų ramsčiu naikinant Lietuvos nepriklausomybę.

Jaunosios socialdemokratų partijos kartos komunistėjimas

4-ame dešimtmetyje didelių sukrėtimų patyrė seniausia tradicinė kairioji LSDP, po 1926 m. gruodžio 17 d. priversta pereiti į opoziciją. Per trumpą laiką ji neteko aktyvių narių, partijos veikla buvo paralyžuota.³⁰ LSDP ir jos senajai vadovybei 4-ame dešimtmetyje iškilė nauja problema – partijoje prasidėjo kartų konfliktas. Vadinamųjų „senių“ gretose buvo Steponas Kairys, Kipras Bielinis, Kazimieras Venclauskis ir kt., o jaunajai socialdemokratų kartai atstovavo Vincas Galinis, Juozas Žiugžda, Jonas Dagys ir kt. Nepatenkinti LSDP padėtimi, partijos vadovybės neveiklumu, jaunieji socialdemokratai pradėjo oponuoti „seniams“. Padėtį komplikavo ir tarptautiniai įvykiai, ypač 1932 m. Vokietijos socialdemokratų fiasko. Socialdemokratų atstatydinimas iš vyriausybės, pralaimėti rinkimai į Reichstagą ir kitos socialdemokratų nesėkmės Vokietijoje turėjo tiesioginės įtakos LSDP – tai neigiamai paveikė partijos jaunąją kartą, kuri siekė surevoliucinti LSDP veiklą, atmetė demokratinius principus ir ankstesnę socialdemokratų evoliucijos veiklos taktiką. Toks jaunųjų „posūkis“ kirtosi su iki tol vesta senosios socialdemokratų vadovybės partine linija.

LSDP 1932 m. rudenį atsidūrė tarsi kryžkelėje. Išsiskyrė ne tik dvi kartos, bet ir iš esmės skyrėsi jų požiūriai į demokratiją, parlamentinį valdymą. Jaunoji karta vis labiau pradėjo sukti į radikalią kairę. 1932 m. rugsėjo 14 d. VSD agentūriniame pranešime sakoma, kad nors CK narių skaičius išlieka tas pats, „už savo pečių neturi jokie ramsčiai, nes „jaunieji socialdemokratai keičia gaires ir suka kairėn“.³¹

1933 m. sausį A. Hitleriui atėjus į valdžią Vokietijoje, prasidėjo masinis susidorojimas su opozicija. Vieni iš

pirmųjų nukentėjo Vokietijos socialdemokratai ir partija per trumpą laiką buvo sugniuždyta. Šis įvykis tiesiogiai palietė ir LSDP, kuri palaikė artimus santykius su Vokietijos socdemais bei tarptautinėje plotmėje iš jų gaudavo realią paramą.³² Vokietijos įvykiams Lietuvoje buvo skiriama daug dėmesio. 1933 m. gegužės 25 d. LSDP Kauno organizacijos metiniame narių susirinkime K. Bielinis, aptaręs sunkią padėtį Lietuvoje ir Vokietijos socialdemokratų kapituliaciją pažymėjo: „Mes turime nusistatyti griežtą liniją ir ja eiti, kad nepadarius tokių klaidų, kokių padarė kitų šalių socialdemokratai“.³³ Diskusijose dalyvavęs V. Galinis teigė, kad dėl Vokietijos darbininkų pralaimėjimo kalti ne vien tik socialdemokratai, bet ir komunistai, kurie pamatę besiantinantį pavojų turėjo susivienyti ir būtų galėję kovoti iki šiol. V. Galinis siūlė Lietuvoje socialdemokratams sudaryti bendrą frontą su komunistais, kad būtų galima „tinkamai kovoti“.³⁴ Verta atkreipti dėmesį, kad susirinkime „seniai“ visai neturėjo palaikymo. Tarp eilinių partijos narių vyravo komunistinės nuotaikos, buvo aukštinama komunistinė santvarka Sovietų Sąjungoje, jautėsi, kad komunistėjimas partijoje buvo pasiekęs didelį mastą. Saugumas padarė išvadą, jog eiliniai nariai „visu tempu bėgsta komunizmui, nes vadovaujamais asmenimis visai

2 il. Vincas Galinis – LSDP jaunosios kartos lyderis (Lietuvos Respublikos I (1922–1923 metų), II (1923–1926 metų), III (1926–1927 metų), IV (1936–1940 metų) Seimų narių biografinis žodynas. Vilnius, VPU leidykla, 2007)

nepasitikti ir nenori, kad maišytųsi“, taip pat konstatavo, kad „senų vadų dienos jau suskaičytos“. 1933 m. gegužės mėnesio VSD apžvalgoje pažymėjo, kad jaunieji socialdemokratai, „kurie yra linkę prie revoliucinio veikimo ir sudarymo bendro fronto su komunistais“, varė smarkią agitaciją prieš senuosius, kaip antai, prieš S. Kairį, K. Bielinį, L. Purėnienę ir kt. Jauniesiems vadovavo V. Galinis, kuris turėjo didelį pritarimą tarp narių.³⁵ Beje, LSDP Kauno skyriuje pirmąsias pozicijas užėmė kairiųjų pažiūrų jaunieji socialdemokratai su V. Galiniu priešakyje.³⁶ Pažymėtina, kad jaunieji 1933 m. gegužės mėnesį iš CK ultimatyviai pareikalavo aktyvaus partijos bendradarbiavimo su komunistais. CK nesutiko. Bet jaunieji nutarė savo tikslų siekti nenutraukdami santykių su partija. Buvo sumanyta leisti savo laikraštį „Revoliucinis frontas“. Nors socialdemokratų vadovybė šiam sumanymui nepritarė, minėtas laikraščio pirmas numeris vis tiek buvo išspausdintas.³⁷

Dėl skelbiamų radikalai kairiųjų pažiūrų, po pirmojo numerio žurnalas buvo uždarytas. Tokiais jaunųjų veiksmams pasipiktino LSDP vadovas S. Kairys.³⁸ Senoji socialdemokratų partijos vadovybė „Socialdemokrate“ išspausdino atsisaukimą į partijos narius ir uždraudė jiems be partijos vadovybės palaikyti bet kokius santykius su komunistais, priešingai pasielgus, „skaitys partinės drausmės sulaužymu“.³⁹ Patį LSDP vadovybė nebuvo iš esmės prieš patį bendrą frontą, tačiau to negalėjo daryti dėl LKP vedamos netaktiškos politikos ir nuolatinio šmeižto socialdemokratų atžvilgiu. Tam įtakos turėjo bendra socialdemokratų taktika komunistų atžvilgiu Europoje.⁴⁰ Tokie LSDP vadovybės veiksmai nedavė norimo rezultato. Jaunoji karta ir eiliniai partijos nariai „seniams“ darė nuolatinį spaudimą ir ragino bendradarbiauti su LKP. Senoji partijos vadovybė pagaliau turėjo nusileisti.

Jau 1933 m. lapkritį įvyko dideli pokyčiai LSDP ir LKP santykiuose. LSDP CK posėdyje buvo nutarta į profesinių sąjungų valdybas įsileisti ir komunistus. Tai reiškė, kad nuo šiol legali socialdemokratų partija profesinėse sąjungose veiks išvien su pagrindine komunistų partija. VSD agentūriniame pranešime nurodyta, kad anksčiau CK tam prieštaravo, bet įsivyravus jame nuomonių skirtumui (J. Žiugžda, V. Galinis ir kt. seniai agitavo dirbti bendrai su komunistais), vadinamieji seniai galų gale turėjo jiems pritarti. „Senieji kaip Kairys, Purėnienė ir Bielinis su savo senąja taktika veik ir neturi partijos narių tarpe pasitikėjimo, tuo tarpu vadinamasis kairysis sparnas dominuoja“. Agentūrinio pranešimo pabaigoje prognozuojama, kad „dabar jau aišku, kad profesinių sąjungų vadovybė visiškai pereis į komunistų rankas“.⁴¹ Taip ir atsitiko. Vienoje iš VSD apžvalgų teigiama, kad trynimasis tarp vadinamųjų jaunųjų ir senųjų neleidžia pasireikšti kokiam nors aktyvesniam veikimui. „Socialdemokratų profsąjungose veik visur vadovavimą į savo rankas jau paėmė komunistai. Dabartinis centro komitetas, žinodamas, kad partijos, žiežirbos ir profsąjungos narių tarpe viešpatauja didelis nepasitenkinimas seniais, konferencijos nešaukia ir yra atidėjęs neribotam laikui, nes gerai žino, kad iš partijos vadovybės teks išeiti. Tik Vincas Galinis ir Žiugžda narių tarpe turi pasitikėjimą, nes jie linkę dėtis su komunistais ir

sudaryti bendrą antifašistinį frontą, su kuo nesutinka visi kiti partijos šulai".⁴² 1933 m. pabaigoje komunistai ypač išplėtė savo veiklą LSDP profesinėse sąjungose ir perėmė jų vadovavimą į savo rankas.

1934 m. pradžioje LSDP veikimas pasireiškė tik per profesines sąjungas, bet čia irgi baigė savo dienas, nes, anot VSD, „beveik visuose profsąjungų skyriuose baigia galutinai įsigalėti komunistai, kurie paskutiniu laiku pradėjo smarkesnę akciją prieš socialdemokratų jų pačių organizacijose“.⁴³ Nors oficialiai LSDP dar veikė, didesnės įtakos visuomenei neturėjo. Maždaug nuo 1934 m. pirmosios pusės aktyvūs jaunosios kartos atstovai ir eiliniai LSDP nariai savo veiksmus ėmė derinti ne su socialdemokratų partijos vadovybe, bet su pagrindine komunistų partija.⁴⁴

Tai buvo didelis smūgis socialdemokratams. VSD tuo metu konstatavo, jog: „socialdemokratams mano nuo masinio veikimo atsisakyti, nes dabar jokių perspektyvų nemato“.⁴⁵ Kita vertus, nors LSDP buvo apmirusi, santykiai su komunistais nenutrūko. Štai 1935 m. birželio viduryje LSDP kairiojo sparno aktyvesnieji šalininkai (Juozas Žiugžda, Stasys Paulauskas, Sabaliauskas (išrinktas į Kauno socialdemokratų organizacijos komitetą), Motiejus Sabakonis, Vladas Jankevičius, Jonas Markelis, Adomas Aukštikalnis ir kt. „be jokių sąlygų“ sutiko sueiti „bendran veikiman“ su LKP Kaune. VSD agentūrinio pranešimo

3 il. Jonas Markelis - LSDP jaunosios kartos lyderis (LCVA. f. 387, ap. 1, b. 2399, l. 18)

teigimu, „paskutiniu metu jaučiamas pagyvėjimas socialdemokratų tarpe. Stengiamasi organizuoti darbininkus revoliuciniam nusistatymui prieš visą kas yra tautininkų daroma, nors ir darbininkų naudai, tais sumetimais. Partijos nariams pavedama šališkai aiškinti darbininkams apie visus vyriausybės darbus“.⁴⁶ Iš senesniųjų socialdemokratų bendradarbiavimui pritarė tik L. Purėnienė („iš visos širdies neapkęsdama“ Lietuvos autoritarinės valdžios⁴⁷), ji davė instrukcijas savo partijos nariams veikti su LKP.

1936 m. pradžioje uždraudus opozicinių partijų veiklą, savo veiklą privalėjo nutraukti jau kuris laikas vegetuojanti LSDP. Nors iš pradžių buvo parodytas kiek didesnis aktyvumas,⁴⁸ tokie veiksmai buvo daugiau išimtis (iki pat okupacijos pradžios socialdemokratų partijos veikla priminė labiau bendraminčių posėdžius, vykusius senųjų vadų – K. Bielinio, Liudos ir Antano Purėnų namuose.), o 1938 m. liepą VSD pažymėjo, kad socialdemokratams jokia organizuota veikla nepasireiškė, „vis labiau galima konstatuoti faktą, kad socialdemokratams, kaip politinė partija, nebeegzistuoja“.⁴⁹ Tai reiškė, kad seniausia Lietuvos politinė partija neatlaikė sudėtingų nuo 1926 m. gruodžio 17 d. partiją užklupusių išbandymų, tarp jų tiesioginio jai komunistų mesto iššūkio 4-ojo dešimtmečio pirmoje pusėje. Tiesa, LKP vadovybė dar keletą kartų siūlė socialdemokratų vadams sudaryti bendrą liaudies frontą, tačiau atsakymas, nepaisant eilinių partijos narių prieštaravimų, buvo neigiamas.⁵⁰ Tai leidžia daryti išvadą, kad senieji LSDP nariai 4-o dešimtmečio antroje pusėje jau kiek atokiau laikėsi nuo LKP, tuo tarpu jaunesni išliko radikalūs ir bendradarbiavo su komunistais⁵¹. Okupacijos išvakarėse viename iš agentūrinių pranešimų sakoma, kad LSDP „aktyvistai neslepia noro suderinti savo veiklą su komunistais. Paskiri komunistų partijos nariai tokiam socialdemokratų nusistatymui pritaria, tačiau nežinia dar kaip į tai pažiūrės komunistų partijos vadovybė“.⁵² Kita vertus, senieji ir jaunesni kartu nuo 4-ojo dešimtmečio antrosios pusės, pasikeitus politiniam fonui Europoje, vis labiau reiškė pritarimą Sovietų Sąjungoje vykdomoms reformoms (sovietams panegirikų negailėjo kairiosios VDU studentų organizacijos, tarp jų ir LSDP globojama VDU studentų draugija „Žaizdras“⁵³). Dėsniniai, Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą, į naujos santvarkos statybą įsijungė kai kurie gerokai anksčiau sukomunistėję socialdemokratams. Bene aukščiausiai iškilo jaunųjų socialdemokratų lyderis J. Žiugžda, okupacijos pradžioje paskirtas Švietimo viceministru.

Jaunųjų tautininkų siekiai griežtinti lietuviškąjį autoritarizmą

Po perversmo Smetonos ir Voldemaro kovoje dėl valdžios sprendėsi tolesnis Lietuvos politinės raidos kelias. 1929 m. prezidentas, išstumdamas iš valdžios ministrą pirmininką, neleido Lietuvos valstybės vairui pasisukti

fašistinio režimo link. Likę A. Voldemaro šalininkai su pasikrais ultraradikalais nebuvo patenkinti per daug nuosaikiu A. Smetonos valdymu, pradėjo kurti „fašistinės Lietuvos santvarkos metmenis“⁵⁴ ir permanentiškai planavo, kaip jėga pašalinti iš valdžios jiems neįtinkantį prezidentą. Tačiau šie dešinieji radikalai buvo daugiau pavieniai avantiūristai ir plačiau visuomenės nebuvo palaikomi.

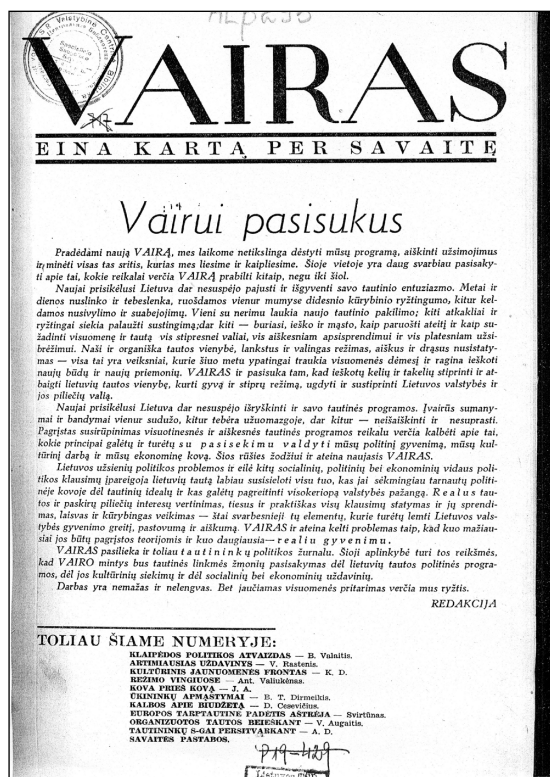
Tuo tarpu A. Smetona, įtvirtinęs autoritarizmą, rėmė savo valdžią karinėmis pajėgomis, valstybės saugumo organais, valstybės administraciniu aparatu bei tautininkų sąjunga. Tačiau tokia „aksominė diktatūra“ neturėjo aiškios valstybės santvarkos vizijos. Prezidentas ne kartą buvo užsiminęs, kad autoritarizmas nebus amžinas. Kartu tydomis jis lyg ir pritarė jaunųjų katalikų propaguojamam korporatyvizmui, toleravo kultūrinę laisvę, kita vertus, „neutralizuodavo“ politinius oponentus ar opoziciją. Toks neaiškus valstybės modelis ir atsargus A. Smetonos žvilgčiojimas į Musolinio Italiją mėginant pritaikyti kai kuriuos korporacines valstybės elementus Lietuvoje (pvz., Darbo rūmai, Žemės ūkio rūmai ir kt.) netenkino jaunosios kartos tautininkų. Pagrindinėje potencialių būsimųjų tautininkų kalvėje tautiškojo jaunimo sąjungoje „Jaunoji Lietuva“ pradėjo didėti simpatijos A. Smetonos kritikuotam totalitarizmui. Be abejo, A. Smetonos tautininkiškajai vizijai bei valdymui jaunimas daryti įtakos negalėjo, nes pirmiausia „Jaunoji Lietuva“ buvo studentų organizacija, tačiau pats faktas A. Smetonai turėjo signalizuoti, kad ateityje konservatyviai autoritarinė LTS kryptis gali sulaukti radikalesnės opozicijos iš vidaus (kas iš esmės ir nutiko paskutiniaisiais nepriklausomybės metais).

Pagrindinis studentų tautininkų spaudos organas buvo dvisavaitinis žurnalas „Akademikas“. Pastarasis 4-o dešimtmečio viduryje tapo vienu ryškiausių totalitarizmo apologetų tarp jaunimo. Žurnalas savo straipsniais formavo tautiškosios jaunuomenės reformistines nuotakas. Jame neapsiribota vien tik abstrakčia liberalizmo, demokratijos, parlamentarizmo ar kapitalizmo kritika, o kalbama apie „naujo tipo“ lietuvių kūrybą bei permanentinę dvasinę revoliuciją, kurios viršūnėje turės būti tautiškoji jaunuomenė. Žurnalo steigėjas ir redaktorius, būsimasis radikaliųjų tautininkų veikėjas Antanas Valiukėnas 1933 m. rašė: „Akademinis jaunimas visados buvo ir bus dvasinio revoliucionizmo šaltinis. Savo nesulaikoma srove, vulkanišku veržimusi į priekį, jis bus tuo pradū, iš kurio išauga naujas skaistenis gyvenimas, nustelbęs ir vos nepaniekinąs senosios kartos palikto laužyno“.⁵⁵ Jaunuomenė buvo įelektrinama „Dabar arba niekada“, „Mes arba niekas kitas“ ir panašiais revoliuciniais šūkiais. Priešingai nei oficiali LTS ideologija, tautiškoji studentija be rezervų aukštino fašizmą, kuris, anot tuometinio studento, būsimąjo žymaus istoriko Vinco Trumpos, „iškelia asmenybes“, jas „įritmina“ ir padaro „hierarchiškai gyva ir judria organizmo (valstybės) dalimi“.⁵⁶ Nepralenkiamas fašizmo apologetas buvo būsimasis Lietuvos nacionalistų partijos generalinis sekretorius Zenonas Blynas, kuris matė Lietuvai tik vienintelį kelią – „į Romą“. Anot jo, tik šiuo keliu eidama Lietuva galėsianti išspręsti tiek vidaus, tiek ir užsienio politikos problemas.⁵⁷ „Akademikas“ džiau-

gėsi nuolatiniais Z. Blyno vizitais Italijoje, kurių metu jis populiarina „naująją Lietuvą“. 1934 m. italų spaudoje jis publikavo seriją straipsnių išraiškingais pavadinimais: „Fašizmas Lietuvoje“, „Lietuvos fašistinis“ ir pan. Anot „Akademiko“ redaktoriaus A. Valiukėno, tokia propaganda buvo labai patriotiškas ir naudingas Lietuvai žygis.⁵⁸ Panašios nuotaikos 4-o dešimtmečio viduryje sklاندė ir tautinėje spaudoje, skirtoje kaimo jaunimui.⁵⁹

Dėl stiprėjančio nacionalizmo, ekonominių sunkumų bei stiprėjančios lietuvių konkurencijos versle, jaunojoje tautininkų kartoje jautėsi ryškios ir antisemitizmo tendencijos.⁶⁰ Tačiau konservatyvus režimo pobūdis neleido įsisiautėti dešiniajam radikalizmui. A. Smetonos dėka buvo amortizuotos šios apraiškos Lietuvoje bei sugebėta nuraminti „įsikasčiusį“ tautininkiškąjį jaunimą. Pasidarbavus spaudos cenzūrai, nuo 1935 m. pabaigos – 1936 m. pradžios fašistinių revoliucijų ir „naujo tipo lietuvių“ paspartintos kūrybos dvasia išnyko iš tautininkų jaunimo spaudos. Tačiau, be abejo, neišnyko iš jų galvų. Ateinančius pora metų jaunlietuviams liko „džiaugtis“ vieninteliu fašizmo atributu – žaliai juodos spalvos kariško tipo uniformomis ir fašistinio modelio kepuraitėmis.

Tačiau valstybės saulėlydžiu iškilus valstybės, o kartu ir tautininkų krizei, jos gretose pradėjo ryškėti įtakinga nauja revizionistinė srovė, kuriai smetoniškojo tipo tautininkų

4 il. „Vairo“ 1939 m. Nr. 1 vedamasis – nuo šio numerio jaunieji tautininkai perėmė LTS teorinę žurnalą „Vairas“ į savo rankas, buvo pasiryžę skelbti griežtesnę kovą opozicinėms srovėms, propaguoti griežtesnį nacionalizmą ir spartinti jo įgyvendinimą

sąjunga atrodė per daug nuosaiki. Pastarajai srovei, anot L. Sabaliūno, priklausė „grupelė piktų jaunuolių“,⁶¹ susibūrusių aplink tautinės minties žurnalą „Vairas“. Žurnalas tapęs savotišku jų oficiozu, 1939 m. iš kultūros mėnraščio persivadino į politinį savaitraštį. „Vairininkų“ kolektyvą sudarė dar 4-o dešimtmečio viduryje jaunalietuvių spaudoje pradėję reikštis „naujo tipo lietuvių“ statytojų šalininkai, kreipę „Akademiką“ ar „Jaunąją kartą“ aktyvizmo linkme. Šią „piktų jaunuolių“ grupę sudarė LTS pirmininkas Domas Cesevičius, LTS generalinis sekretorius Jonas Statkus, buvęs LTS generalinis sekretorius, oficiozo redakcijos sekretorius bei „Jaunosios kartos“, „Vairo“ specialusis bendradarbis Vincas Rastenis, oficiozo „Lietuvos aidas“ redaktorius Vytautas Alantas, „Vairo“ bei paskutinis „Lietuvos aidas“ redaktorius Bronius Tomas Dirmeikis, „Akademiko“ steigėjas bei ilgametis kitos tautininkų spaudos redaktorius Antanas Valiukėnas, „Lietuvos aidas“ užsienio naujienų skyriaus redaktorius bei vienas būsimojo LAF'o Berlyne steigėjų Bronys Raila ir kiti. Jaunoji tautininkų karta savo rankose 4-o dešimtmečio pabaigoje turėjo ne tik tautininkų spaudą, bet ir užėmė vadovaujančius postus pačioje sąjungoje.

Vairininkas J. Statkus savo bendraminčių judėjimą apibūdino kaip „geros valios opoziciją“. Viena vertus, toks pavadinimas atspindėjo vairininkų „programą“, t. y., reanimuojant LTS ne diegti naujas idėjas, o spartinti žingsnį lietuviškojo autoritarizmo bendrųjų koncepcijų užbaigimo (griežtinimo) link. Kita vertus, „geros valios opozicija“ tikrajai opozicijai jokių sentimentų neajutė. „Bendro darbo“ vyriausybė, nors ji ir buvo sudaryta ne bendro susitarimo, o tik opozicijos pritarimo A. Smetonos politikai principu, jiems buvo nesuderinamas dalykas su autoritarine linkme. Jie neigė bet kokių politinių partijų egzistavimo reikalingumą.⁶² „Vaire“ buvo pradėta bekompromisinė priešopozicinė kampanija. Jaunųjų tautininkų nuomone, politinės partijos buvo trukdis, neleidęs įgyvendinti monolitinės visuomenės modelio. Pasisakydami prieš bet kokią tautos politinę diferenciaciją, jie idealizavo jau ne italų, o vokiečių organiškos valstybės tipą. Jei katalikiškosios srovės atstovai dar nedrąsiai kalbėjo apie politines korporacijų funkcijas, tai jaunieji tautininkai siūlė galutinai nuniveliuoti politinį visuomenės susiskirstymą sujungiant ją profesiniais pagrindais. 1940 m. balandį sąjungos pirmininkas D. Cesevičius paskelbė apie LTS reorganizaciją. Organizacinėje struktūroje tautininkai turėjo būti skirstomi profesiniu pagrindu į darbininkus, ūkininkus ir valdytojus.⁶³ Pradėję nuo savęs, jaunieji tautininkai tikėjosi pagal tokį modelį perorganizuoti visą Lietuvą.

Vairininkų socialinės politikos „programa“ beveik nesiskyrė nuo tuometinių Vakarų Europos totalitarinių režimų vykdytos socialinės politikos. Pradedant terminologija ir baigiant socialinio klausimo (kuris dėl pasaulinės ekonominės krizės visoje Europoje buvo pats aktualiausias) sprendimo metodais. Paskutiniai „Vairo“ numeriai 1940 m. dvelkė atviromis simpatijomis nacionalsocializmui. Kovo mėnesio vedamasis straipsnis išraiškingu pavadinimu „Kraujo ir darbo bendruomenė“ skelbė kovą kapitalizmui, įvairiems „vertelgoms“ (žydams), akcentavo

lietuviškojo „kraujo bendruomenės“ vienijimosi svarbą, solidarumą, kuris turėtų ateityje panaikinti skirtumus tarp liaudies ir šviesuomenės.⁶⁴ Gegužės pirmosios proga buvo pabrėžta svarba ugdyti darbą mylintį lietuvių, kuris sukurtų solidarią, be klasinių prieštaravimų „Darbo Lietuvą“.⁶⁵ Vairininkai, prieštaraudami smetoniškajai LTS linijai, rėmė vienos pagrindinių antisemitizmo propaguotojų Lietuvių verslininkų sąjungos idėjas – ragino „peržiūrėti“ svetimšalių turto dalį, juos stumti iš darbo ir vietas atiduoti lietuviams arba ragino apmokestinti specialiais mokesčiais tuos darbdavius, kurių įstaigose dirba svetimšaliai.⁶⁶ Jaunųjų tautininkų paspartintos „Lietuvos lituanizacijos“ šūkiai buvo labai artimi krizės išvargintai visuomenei. VSD duomenimis, vieno pagrindinių antisemitizmo ruporų „Verslo“ tiražas šoktelėjo nuo 2000 egzempliorių 1938 m. viduryje, iki 8000 egzempliorių 1939 m. pradžioje.⁶⁷ Vairininkai, skirtingai nei Smetonos LTS linija, greitai užčiuopė masių pulsą ir siekė juo pasinaudoti įtvirtindami savo pozicijas.

1939 m. rudenį Lietuvai atgavus Vilniaus kraštą, aktualus tapo tautinio klausimo sprendimas. 1931 m. surašymo duomenimis, Vilniuje gyveno apie 66% lenkų, apie 28% žydų, apie 4% rusų, o lietuvių tik 0,7%.⁶⁸ Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui šias proporcijas ne lietuvių naudai dar padidino karo pabėgėliai iš tikrosios Lenkijos. Visą tarpukarį lauktos sostinės integracijos klausimas pirmiausia turėjo prasidėti nuo jos atlietuvinimo. Nors beveik visos politinės srovės „programose“ kėlė paspartintą Vilniaus lituanizaciją, vairininkai ir jaunieji katalikai išsiskyrė radikalumu. V. Alantas ragino lietuvius neužmiršti lenkų skriaudų lietuviams, neatsisakyti neapykantos jiems ir patį lituanizacijos darbą dirbti „ne užsimovus humanizmo pirštinaitemis“, o griežtomis priemonėmis.⁶⁹ Kokios tos griežtos priemonės, V. Alantas įvardijo viename „Vairo“ numerių, kaip pavyzdį nurodydamas Vokietiją: „Lenkiškiausias miestas Gdynia per savaitę kitą gyventojų atžvilgiu pasidarė vokiškiausias miestas. Vokiečiai šį labai painų klausimą išsprendė grynai mechaniniu būdu: vienu gyventojus iškėlė, kitus atkėlė“.⁷⁰ Panašiai neigiamai humanistines lituanizacijos priemones Vilniuje vertino Vincas Rastenis, Bronys Raila.⁷¹

Tarptautinės tendencijos piršo mintį, kad demokratijos ir liberalėjimo Lietuvoje negalima laukti. Prie šios minties eskalavimo bene daugiausia prisidėjo vairininkai. Jei jie dar 4-ame dešimtmetyje simpatizavo fašizmui ir juo sekdami lietuviškąjį autoritarizmą mėgino įvardinti kaip „tikrąją demokratiją“, kuri nors nėra demokratiška savo forma, tačiau demokratiška savo esme, o tautininkus laikė „tikraisiais demokratais“,⁷² tai 4-o dešimtmečio pabaigoje, demokratijos terminas apskritai dingo iš jų žodyno. B. T. Dirmeikis 1939 m. aiškino drausmingos, organizuotos bei nebijančios paminti žmogaus teisių valstybės svarbą krizės metu,⁷³ V. Alantas žadėjo, kad jaunoji karta galutinai atsikratys „demokratijos psichozo“.⁷⁴ Viltis dėl LTS ideologijos evolucionavimo demokratijos link neigia ir paskutinis prieš sovietinę okupaciją „Vairo“ birželio mėnesio numeris, kuris dvelkė jau atviromis simpatijomis ne abstrakčiam totalitarizmui o vokiškajam nacionalsocia-

lizmui. Vedamajame idealizuojama socialistinė valdymo sistema, tačiau pabrėžiama, kad Lietuvoje geriausiai tiktų ne tarptautinis, o grynai tautinis socializmas, nieko bendro neturintis: „(...) nei su Platono, nei Jėzaus Kristaus, nei Markso, nei Lenino komunizmu, nei su Fichtės, Hėgelio, Lassalio, Proudono ar Fourier socializmu“.⁷⁵ Šalia pradėta rubrika, skelbianti nacionalsocializmo filosofų darbus. Pirmasis šioje skiltyje pasisakė vienas nacių filosofų A. Bliameris (*A. Baemler*), akcentuodamas nacionalsocializmo ideologijos teisingumą.⁷⁶

Pastarosios jaunųjų tautininkų mintys liudijo jų pritarimą dar 4-o dešimtmečio viduryje A. Smetonos pareikštam idėjai apie autoritarizmo neamžinumą, tačiau jie autoritarizmą siekė keisti ne demokratija, o totalitariniu režimu. Kitas klausimas, kiek A. Smetona būtų leidęs įsitvirtinti tokiai LTS ideologijai. Viena vertus, „tautos vadas“, išlaikydamas Lietuvą neutralią tarptautinės politikos verpetuose, atsakydamas tautininkų aplinkoje reikalaujamo valdžios griežtinimo bei visuomenėje laukiamų žemės, turto reformų ir Lietuvos „lituanizacijos“ spartinimo, skleidė abejones dėl autoritarizmo griežtinimo linkmės. Kita vertus, senyvas prezidento amžius bei nesiėmimas griežtesnių veiksmų slopinant LTS vadovybės radikalizmą, davė pagrindo manyti, kad jaunosios kartos politikų ir visuomenininkų linija netrukus dominuos, lygiai taip, kaip katalikų stovykloje dominavo jaunosios kartos katalikų idėjos.

Jaunieji katalikai: kursas į korporacinės valstybės modelį

Senosios kartos krikščionių demokratų bekompromisė opozicija lietuviškajam autoritarizmui 4-ame dešimtmetyje nebuvo efektyvi. Reikėjo ieškoti naujų kelių tiek santykiuose su valdžia, tiek ir pačios partijos veikimo gairėse. LKDP „sienos daužymo kakta taktika“ į A. Smetonos karo komendantų valdžią nedavė jokių rezultatų – priešingai – susmukdė pačią partiją, kitas nepolitines katalikiškas organizacijas ir apskritai krikščioniškosios demokratijos siekius. Be to, tarptautinė politinė situacija rodė parlamentinės demokratijos, kapitalizmo krizės bei autoritarinių, totalitarinių režimų klestėjimo tendencijas. Taigi reikėjo prisitaikyti prie dinamiškai kintančios 4-o dešimtmečio politinės raidos.

Stagnacijos apimtoje partijoje 4-o dešimtmečio pradžioje vis garsiau pradėjo skambėti jaunosios kartos katalikų nepasitenkinimas esama padėtimi. Entuziastingai įsitraukę į visuomeninę, kultūrinę veiklą šydu pridengtą veiklą, jaunieji katalikai provokavo senąją partinę vadovybę keisti veiklos taktiką mažiau kritikuojant autoritarizmą bei labiau akcentuojant tuo metu madingo korporatyvistinio valstybės modelio svarbą. Organizuotis jaunąją kartą paskatino J. Keliuočio 1930 m. pradėtas leisti kultūrinis „Naujosios romuvos“ žurnalas, aplink kurį pradėjo burtis jaunoji lietuvių inteligentijos karta, ne vien katalikai, bet

ir kiti dešinės atstovai, tarp kurių buvo nemaža tautininkų ir net radikaliosios dešinės simpatikų. Būtent „Naujoji romuva“ tapo jaunosios kartos katalikų srovės susikristalizavimo židiniu. Pastarieji visuomenei tapo žinomi 1936 m. žurnale publikavę deklaraciją, savotišką savo „programą“ „Į organiškiosios valstybės kūrybą“, kurioje akcentavo naujos valstybės santvarkos paieškos svarbą. Tarp 16 deklaraciją pasirašiusių katalikų intelektualų – Juozas Ambrazevičius, Pranas Dielininkaitis, Jonas Grinius, Zenonas Ivinskis, Antanas Maceina, Kazys Pakštas, Ignas Skrupskelis vėliau sudarė branduolį katalikų intelektualų, mėginusių politiškai oponuoti senosios kartos krikščionių demokratų parlamentinės demokratijos idealams, kuriems demokratija nebuvo siekiamybė, o LKDP – ne autoritetas, veikiausiai priešingai – tautinės konsolidacijos trikdys.⁷⁷

Jaunųjų katalikų „programą“ vertinti yra gana sudėtinga, nes jos principai valstybės valdyme tarpukariu nebuvo įgyvendinti. Kita vertus, tai buvo jaunosios kartos „manifestas“, aiškiai parodęs, kad jie nesizėvi parlamentine

5 il. Pranas Dielininkaitis – Lietuvių krikščionių darbininkų sąjungos sekretorius, lietuviškojo korporatyvizmo teoretikas, pasižymėjęs radikaliomis socialinio teisingumo įgyvendinimo Lietuvoje pažiūromis (*Dielininkaitis P. Mokyklos laisvė ir valstybė. Šiauliai, 2000, p. 20*)

demokratija, skeptiškai vertina politinių partijų reikalingumą, o valstybę įsivaizduoja valdant stipriai vykdomajai valdžiai. 1936 m. deklaracijoje neigiamai atsiliepta apie politines partijas, kurios esą skatino nesantaiką tautoje, liberalinė demokratija buvo laikoma „anarchijos priešastimi“, tačiau ir autoritarizmas buvo prilygintas „sustingimui ir susnūdimui“. Jaunoji katalikų karta siūlė vidurio kelią – organišką, korporatyvistiniais pagrindais sutvarkytą valstybės modelį.⁷⁸ Svarbu akcentuoti, jog deklaracijoje autoritarizmas iš esmės nebuvo smerkiamas, jis laikytinas „pereinamąja“ į organišką valstybę ir net **būtina** (išryškinta autorių) valdymo forma.⁷⁹

Tokia paini ir neaiški valstybės santvarkos forma sukėlė nemažą audrą tiek provyriausybėje LTS, tiek ir opozicinėse partijose. Bene taikliausiai deklaracijoje keltas valstybingumo idėjas apibūdino būsimasis LTS generalinis sekretorius D. Cesevičius, anot kurio deklaracijos mintys prieštaraujančios pačios sau, mat turinčios ir fašizmo, ir liberalizmo komponentų.⁸⁰ Deklaracijos idėjų prieštarin-gumu galima įsitikinti atkreipus dėmesį į nevienareikšmį jos vertinimą. Iš esmės jaunųjų katalikų propaguojamą valstybės santvarką liaupsino dešinieji radikalai,⁸¹ o labai skeptiškai ją vertino senoji LKDP karta,⁸² jau nekalbant apie kairiųjų partijų politikus, kurie jaunųjų katalikų „organišką valstybę“ vadino tiesiog „fašistine“.⁸³ A. Smetona viešai negyrė deklaracijos, tačiau jam turėjo patikti faktas, kad jaunieji katalikai kritiškai vertino politinių partijų reikalingumą, o tai buvo akmuo ir į LKDP daržą. Maža to, kultūros istoriko Dangiro Mačiulio teigimu, „Naujosios romuvos“ intelektualai turėjo ir daugiau bendrumo su lietuvišku autoritarizmu – jie iš esmės formavo režimo tautinės kultūros diskursą.⁸⁴ Krikščionims demokratams tai buvo tarsi „dūris peiliu į nugarą“, mat jie įtarinėjo, kad jaunieji katalikai „glaudžiasi prie tautininkų“ ir ruošiasi steigti atskirą nuo LKDP politinį judėjimą.⁸⁵ Įtarimams pagrindo buvo. Pirmiausia, deklaracija pasirodė beveik tuo pačiu metu, kai A. Smetona paskelbė kone 10 metų lauktą Seimo rinkimų datą bei belgiškasis jaunųjų lietuvių katalikų idėjų įkvėpėjas, L. Degrelie reksistų partija (daugelis jos narių Antrojo pasaulinio karo metais kolaboravo su naciais), dalyvavusi Belgijos parlamento rinkimuose, sugebėjo pirmą kartą Belgijos parlamentarizmo istorijoje įsiterpti tarp 3 tradicinių partijų. Tuo tarpu lietuviai jaunieji katalikai po deklaracijos paskelbimo ne tik įgijo vis didesnį populiarumą visuomenėje, bet ir pradėjo periminti senosios kartos LKDP veikėjų pozicijas spaudos leidybos, katalikiškųjų organizacijų vadovybėse.⁸⁶

Po 1936 m. rinkimų į IV Seimą paaiškėjus, kad jokiai opozicinei srovei nebus leista juose dalyvauti, jaunųjų katalikų politinės simpatijos stipriai vykdomajai valstybės valdžiai neatvėso. Nepasitvirtino LKDP vadų nuogastavimai, jog tai tėra priešrinkiminiai jaunųjų manevrai norint patekti į parlamentą. Jie ir toliau propagavo „organiškos valstybės“ modelį, kurį jie įvardino „reformuota“, „sudinaminta“, „sudisciplinuota“ demokratija. Vartodami tokią painią terminiją, jie stengėsi balansuoti tarp dviejų ugnių – neatsisakydami demokratijos termino, jie nenorėjo galutinai nutraukti ryšių su demokratiškai nusiteikusia

visuomenės dalimi, tačiau kritikuodami liberalistinę demokratijos formą siekė įtikti ir A. Smetonai. Plėtodami tokios „patobulintos“ demokratijos sampratą, jie ją aiškino kaip turinčią stiprią vykdomąją valdžią ir svarbiausia, joje valstybės politiką lemtų ne **partinės programos, o vadų vertingumas** (išryškinta autorių).⁸⁷ Taigi iš esmės jaunieji politinėje santvarkoje buvo pusiauukelėje link autoritarizmo. Pastarąsias tendencijas netruko pajusti aktyviausia katalikiškosios visuomenės dalis – studentija. Jaunųjų katalikų vadų kalbos apie demokratijos „reformavimą“ paveikė ir katalikiškąją jaunuomenę radikalizmo link. Jau 4-o dešimtmečio viduryje valstybės saugumas pastebėjo, kad studentų ateitininkų gretose dominuoja „fašistinė dvasia“, o kai kurios studentų katalikiškosios korporacijos siekia išbraukti demokratijos principus iš savo įstatų, nes: „Esą praėjo tie laikai, kada ateitininkų pagrindinis tikslas buvo – „Visa atnaujinti Kristuje“ – dabar tas atlikta ir bolševizmo banga atslūgusi, o nepasisekę žygiai už demokratiją, ateitininkų neturi vilioti“.⁸⁸

Išskirtinę poziciją jaunųjų katalikų aplinkoje užėmė būsimasis LAF'o programos ideologas A. Maceina, jis jau 4-o dešimtmečio pabaigoje įsivaizdavo ateities Lietuvą be tautinių mažumų priemaišų ir valdomą totalios valdžios. Minimū laikotarpiu jis vienintelis katalikų organišką valstybės viziją pavertė totalitarine. Anot jo: „Pirmas tautinės valstybės bruožas yra josios totalumas. Tautinė valstybė esmingai yra totalinė valstybė“.⁸⁹ Nevienareikšmiškai vertinamame programiniame straipsnyje okupacijos išvakarėse A. Maceina samprotavo, jog Lietuva turinti būti „gryna“ be tautinių mažumų priemaišų, arba pastarosios galinčios gyventi tik „svečių teisėmis“.⁹⁰ O paskutiniaisiais nepriklausomybės metais šlovindamas „neopagonizmą“ (t. y., nacionalsocializmą) ir laukdamas buržuazijos žlugimo⁹¹ bei tautiškai grynos Lietuvos, jis savo pažiūromis tapo artimesnis jauniesiems tautininkams nei katalikams. Kita vertus, tokių radikalių Antano Maceinos idėjų nereikėtų laikyti visų jaunosios kartos katalikų tendencija. Jis šia prasme nužengė toliausiai, nors skeptiškas požiūris į tautines mažumas, ypač į žydus ir lenkus, dominavo ir tarp kitų jaunųjų (apie tai truputį vėliau).

Jei pagal politines pažiūras jaunieji katalikai buvo tik pusiauukelėje link dešiniojo radikalizmo, o jų politinė „programa“ svyravo tarp keistai suvokiamos demokratijos ir autoritarizmo, tai socialinių pažiūrų atžvilgiu jie jau buvo priartėję net prie totalitarinių valstybių modelio. Pasaulinės ekonominės krizės išvargintoje Europoje būtent socialinio teisingumo įgyvendinimo klausimas tapo aktualus kaip niekada. Nors Lietuva buvo agrarinis kraštas ir nepajuto tokių aštrių krizės padarinių kaip labiau industrializuotose valstybėse, darbininkijos kairėjimo problema egzistavo, juo labiau, kad katalikiškųjų organizacijų, turėjusių rūpintis šia darbininkija, veikimas merdėjo. Jaunieji katalikai, ypač turėdami omenyje katalikiškosios Ispanijos katastrofą, jau 4-o dešimtmečio viduryje suskubo skalambyti komunizmo pavojaus varpais. 1936 m. šoką nuosaikijai ir konservatyviajai visuomenei sukėlė A. Maceinos lūpomis išreikšta jaunųjų katalikų socialinio teisingumo įgyvendinimo idėja. Viename iš

katalikiškųjų organizacijų suvažiavimų, kuriame dalyvavo ir aukščiausioji Lietuvos dvasinė valdžia, A. Maceina pareiškė: „Bažnyčia turi nemaža turtų, bažnyčiose blizga auksas ir brangenybės, o gyvenime yra daug vargšų, daug vargo ir skurdo. Ar nevertėtų Bažnyčiai pasekti valstybės pavyzdžiu ir savo žemes išdalinti vargšams. (...) Bažnyčių brangenybes taip pat reikėtų paaukoti vargšams, nes Dievą garbinti galima ir be aukso bei šilkų,⁹² o visus konservatyvių pažiūrų dvasininkus jis vadino „religiniais buržuais“, kurie esą „pusę šimtmečio atsilikę“.⁹³ Kiti jaunieji katalikai spaudoje skelbė ne ką mažiau revoliucines socialinio teisingumo idėjas. J. Grinius idealia socialine santvarka laikė tą, kurioje kiekvienas gyvena iš savo darbo, bet ne iš kapitalo, o valstybė turi teisę į privačios nuosavybės apribojimą.⁹⁴ I. Skrupskelis ragino kovoti su korupcija kuo greičiau „revizuojant“, t. y., nacionalizuojant turtingiausių prekybininkų sąskaitas,⁹⁵ lietuviškojo korporatyvizmo teoretikas P. Dielininkaitis efektyviausiu socialinės neteisybės sprendimo būdu laikė „buržuazinės – kapitalistinės dvasios apraiškų naikinimą lietuvių sąmonėje“⁹⁶ ir pan.

Dešiniojoje stovykloje vieni pagrindinių socialinio neteisingumo kaltininkai buvo kitataučiai, ypač žydai, kurie dominavo tarpukario Lietuvos prekybos srityje. Ne nuostabu, jog viešojoje retorikoje kaltinimų strėlės buvo kreipiamos į juos. Viena išraiškingų ir būdingų to meto jaunųjų katalikų antisemitinių tendencijų galima laikyti 1934 m. K. Pakšto pristatytą savotišką jaunųjų katalikų pažiūrų programą apie „socialinę lygybę“. Laikinojoje sostinėje Kaune tai įgyvendinti buvo pasiūlyta nacionalizuojant žemes miesto centre (jos daugiausia priklausė žydams) ir jas išdalijant vargšams.⁹⁷ Kalbėdamas atlyginimų klausimu pabrėžė mažą lietuvių valdininkų gaunamą atlyginimą lyginant su daugeliu kitataučių. Anot jo: „Reikia su tokiais [žydais] (autoriai) sulyginti lietuvius. Pagaliau reikia kitataučiams nuleisti kraują. Dėl to netenka bijoti: tai bus lietuviams ir mūsų kraštui nauda. Tegul tų kitataučių kiek ir išvažiuoja užsienin, mums bus lengviau“.⁹⁸ Panašaus pobūdžio idėjos dominavo katalikų organizuotuose susirinkimuose, viešose paskaitose.⁹⁹

Panašios radikalizmo tendencijos jaunosios kartos katalikų retorikoje reikėsi iki 1940 m. sovietų okupacijos. Po jos dauguma jaunosios kartos katalikų arba emigravo į Vakarų, arba buvo suimti kaip „priešvalstybinis elementas“. Prasidėjus SSRS ir Vokietijos karui, 1941 m. jie vėl mėgino grįžti į Lietuvos viešąjį gyvenimą, tęsdami ikikarinį laikotarpį pradėtas plėtoti politines, socialines idėjas. Vienas pagrindinių jų raiškos židinių – kontroversiškai vertinamo LAF veikla.

Išvados

1. Apibendrinant straipsnyje išdėstytas mintis galima teigti, jog autoritarinis A. Smetonos valdymas 4-o dešimtmečio Lietuvoje turėjo dvilypes ir prieštaringas pasekmes

Lietuvos politinių partijų raidai. Pirmiausia, turint omenyje, jog po perversmo politinis opozicinis veikimas buvo persekiojamas, trukdomas, o nuo 1936 m. ir formaliai uždraustas, tai stabdė partijų politinės minties, politinės kultūros vystymąsi bei sudarė precedentą politikams ne tobulinti partijų programas atsižvelgiant į sparčiai kintančias 4-o dešimtmečio realijas, o siekti autoritarizmo nušalinimo arba stengtis patiems grįžti į didžiąją politiką.

2. Būtent šiuo laikotarpiu iškilo opozicinių politinių jėgų (Lietuvos valstiečių liaudininkų partijos (LVLS), Lietuvos socialdemokratų partijos (LSDP) ir Lietuvos krikščionių demokratų partijos (LKDP) jaunoji karta) buvusi nepatenkinta, jų nuomone, per mažai ryžtinga senosios kartos kovos taktika prieš esamą valdžią. Veikiama tarptautinės radikalizmo „mados“ jaunoji opozicinių politinių partijų veikėjų karta nesižavėjo senosios kartos parlamentinės demokratijos idealizavimu. Kairieji ieškojo pavyzdžių Rytuose, dešinieji – Vakaruose. Lietuvos nepriklausomybės saulėlydžiu jaunosios kartos politinio, socialinio radikalizmo idėjos įgijo vis tvirtesnę pagrindą partijų viduje.

3. Kita vertus, būtent konservatyviai autoritarinė „tautos vado“ laikysena su saugumo organų, viešosios nuomonės kontrolės pagalba stabdė radikalizmo plitimą visuomenėje ir padėjo išvengti jaunosios tautininkų kartos propaguojamų idėjų realizavimo. Tai buvo savotiškas autoritarinės valdžios laimėjimas.

4. Aptartos bei įvardintos jaunosios kartos radikalėjimo tendencijos pagrindinėse Lietuvos politinėse partijose leidžia kalbėti apie tose partijose, tarp jų ir valdžioje esančioje lietuvių tautininkų sąjungoje, 4-ame dešimtmetyje iškilusią vidaus krizę, kuri okupacijos išvakarėse dar pagilėjo. Antra vertus, nesutarimais opozicinėse partijose (LSDP, LVLS, LKDP) naudojosi A. Smetonos autoritarinis valdymas, per keletą metų sugebėjęs neutralizuoti opoziciją ir iš pagrindų sudrausminti tautininkų partijoje kylančią jaunosios kartos bet kokią opoziciją autoritarizmui.

Nuorodos

- 1 Išmintis – autorių kolektyvo išleista knyga apie politines partijas Lietuvoje 1919–1926 m., kurioje pateikta nemažai medžiagos apie LVLS veiklą tuo laikotarpiu. Pz., Noreikienė, S. Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjunga. *Klasės ir politinės partijos Lietuvoje 1919–1926 metais*. Vilnius, 1978, p. 74–87 ir kt.
- 2 *Mykolas Sleževičius*. Chicago, 1954. Ši knyga su menkais pakeitimais perleista po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo: Būtėnas, J. *Mykolas Sleževičius: Advokatas ir politikas*. Vilnius, 1995; Audėnas, J. *Lietuvos valstiečiai liaudininkai*. Brooklyn, N. Y., 1982, p. 178. Autorius 4-ąjį dešimtmetį visai „persloka“ ir toliau pradeda aprašinėti liaudininkų veiklą nuo 1941 m. birželio 23 d. sukilimo.

- 3 Puz., Eidintas, A. *Kazys Grinius*. Vilnius, 1993; Ilgūnas, G. *Kazys Grinius*. Vilnius, 2000.
- 4 Tamošaitis, M. Justas Paleckis ir jaunieji valstiečiai liaudininkai Lietuvai atgaunant Vilniaus kraštą (1939 m. rudenį). *Vilniaus istorijos metraštis*. 2007, nr. 1, p. 134-159; To paties. Kartų konfliktas Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungoje XX a. 4-ame dešimtmetyje. *Istorija*, 2007, nr. 65, p. 48-64.
- 5 Astramskas, A., Gaigalaitė, A. Lietuvos socialdemokratų partijos opozicija tautininkams. *Lietuvos istorijos metraštis 1990 metai*. Vilnius, 1992. p. 61-75; Mitrulevičius, G. Lietuvos socialdemokratai po III Seimo paleidimo. *Socialdemokratai Lietuvos Respublikos Seimuose*. Vilnius, 2006, p. 201-222.
- 6 Sabaliūnas, L. *Lithuania in Crisis. Nationalism to Communism, 1939-1940*, Bloomington, London, 1972, p. 137-142.
- 7 Skrupskelis, K. Tariamasis jaunųjų katalikų kartos fašizmas. *Naujasis židinys – Aidai*, 1999, nr. 4, p. 213; Skrupskelis, K. Organiškumas, katalikų akcija, ir liberalioji srovė. *Kultūros barai*, 2004, nr. 1, nr. 2; Donskis, L. Antanas Maceina: Doktrininis intelektualas XX amžiaus lietuvių kultūroje. *Akiračiai*, 1997, nr. 3, nr. 4, nr. 5; Mockūnas, L. Prie lietuviškojo fašizmo ištakų. *Akiračiai*, 2000, nr. 2, p. 4 ir kt.
- 8 Truska, L. *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio: antisemitizmo Lietuvoje raida*. Vilnius, 2005, p. 132-195.
- 9 Svarauskas, A. Lietuvos politinės dešinės radikalizacija XX a. ketvirtajame dešimtmetyje (I). *Parlamento studijos*, 2007, nr. 7, p. 53-73; Svarauskas, A. Lietuvių Fronto ir Lietuvių Fronto Bičiulių ideologinės ištakos – „1936 metų generacija“ lietuviškojo autoritarizmo kontekste. *J Laisvę*, 2006, nr. 154, p. 56-72.
- 10 Plačiau apie jaunųjų valstiečių liaudininkų termino apibrėžimą žiūr.: Tamošaitis, M. *Justas Paleckis...*
- 11 Kasperavičius, A. Sukilimai Lietuvoje 1918-1938: faktai ir skaičiai. *Atgimimas*, 1991, nr. 47-49.
- 12 Apie LSDP nusilpimą išsamiau žr. Astramskas, A., Gaigalaitė, A. Lietuvos socialdemokratų partijos opozicija tautininkams ....; Mitrulevičius, G. Lietuvos socialdemokratai po III Seimo paleidimo ..., p. 201-222.
- 13 1930 01 20 LVLS Kauno kuopos susirinkimo posėdžio protokolai. *Lietuvos Mokslų akademijos bibliotekos rankraščių skyrius* (toliau – LMAB RS), f. 199-261, l. 252.
- 14 1939 05 23 VSD direktoriaus A. Povilaičio rašinys „1918-1940 m. m. sukilimai Lietuvoje“. *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 1346, l. 14.
- 15 1938 m. LTS turėjo apie 13000 narių ir 2000 kandidatų, profesinė sudėtis – dauguma pedagogų, apie 10% valdininkų (daugiausia aukštesniųjų kategori-
- jų). (Rastenis, V. Tautininkai. *Lietuvių Enciklopedija*. Boston, 1964, t. XXX, p. 445).
- 16 Apie krizės sunkius padarinius plačiau žr. Tamošaitis, M. Kultūrbolševizmas Lietuvoje XX a. ketvirtajame dešimtmetyje. Režimas prieš parlamentarizmą: „penktosios kolonos“ telkimo pradžia. *Parlamento studijos*, 2005, nr. 3, p. 52-76.
- 17 Tornau, A. *Valstiečių Liaudininkų ideologiniai pagrindai (Santrauka pranešimo, daryto L. V. L. S. ideologiniams klausimams studijuoti komisijoje)*. Telšiai, 1932.
- 18 Puz., viename iš straipsnių buvo siūloma sudaryti kairiųjų politinių partijų, tarp jų ir komunistų, bendrą frontą. (Kameika, K. Kovokime bendru frontu. *Žemaitis*. 1933, sausio 27, p. 3).
- 19 Būtėnas, J. *Lietuvos žurnalistai. Atsiminimai ir paieškos*. Vilnius, 1991, p. 74-75.
- 20 Paleckis, J. *Dviejuose pasauliuose*. Vilnius, 1983, p. 248, 250; Meškauskienė, M. Tolimi artimi metai. Vilnius, 1979, p. 228-234; Tamošaitis, M. *Kartų konfliktas ...*
- 21 VSD agentūros skyriaus viršininko apžvalga apie politinių partijų ir organizacijų veikimą 1936 m. spalio mėn. *LCVA*, f. 378, ap. 3, b. 4551, l. 45.
- 22 VSD agentūros skyriaus viršininko apžvalga apie politinių partijų ir organizacijų veikimą 1937 m. vasario mėn. *LCVA*, f. 378, ap. 5, b. 3335, l. 8.
- 23 1939 10 04 agento „Gruodis“ agentūrinis pranešimas. *LCVA*, f. 378, ap. 10, b. 96, l. 509.
- 24 Plačiau: Tamošaitis, M. Kultūrbolševizmas Lietuvoje XX a. ketvirtajame dešimtmetyje. Režimas prieš parlamentarizmą: legalios galimybės sovietinei propagandai skleisti. *Parlamento studijos*, 2005, nr. 4, p. 90-124.
- 25 1939 10 08 agento „Gruodis“ agentūrinis pranešimas. *LCVA*, f. 378, ap. 10, b. 96, l. 510 ab.
- 26 1939 10 04 agento „Gruodis“ agentūrinis pranešimas ..., l. 511. Kaip savo atsiminimuose nurodo J. Būtėnas, F. Bortkevičienė „idėjiškai buvo nusistačiusi prieš komunistų partiją“ ir pati po Pirmojo pasaulinio karo, vykstant Lietuvos nepriklausomybės kovoms, buvo patekusi į bolševikų rankas. (Būtėnas, J. *Gyvenusi kitiems*. Vilnius, 1993, p. 96-97).
- 27 1939 10 04 agento „Gruodis“ agentūrinis pranešimas ..., l. 511.
- 28 Plačiau žr. Tamošaitis, M. *Justas Paleckis...*
- 29 Jaunųjų valstiečių liaudininkų */pro memoria/* „Mūsų vyresniesiems draugams“, adresuota Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos vadovybei (1939 m. spalio vidury). *LMAB RS*, f. 54-1129, l. 14.
- 30 LSDP 1926 m. turėjo apie 3000 narių, o po perversmo didžiausioje Kauno organizacijoje 1931 m. tebuvo 57 nariai. (Lietuvos socialdemokratų partija. *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*. Vilnius, 1980, t. 6, p. 562).

- 31 1932 09 14 agento „Ligeikis“ agentūrinis pranešimas. LCVA, f. 378, ap. 3, b. 2825, l. 255.
- 32 Kriminalinės Policijos VI /Kauno/ rajono 1933 m. vasario mėn. apžvalga. LCVA, f. 378, ap. 3, b. 2825, l. 119.
- 33 Valdininko raportas Kauno VI rajono viršininkui 1934 gegužė (diena nenurodyta). LCVA, f. 378, ap. 3, b. 2825, l. 191–193.
- 34 Ten pat, l. 194.
- 35 VSP Kauno apygardos 1933 m. gegužės m. apžvalga. LCVA, f. 378, ap. 3, b. 2825, l. 208.
- 36 Koresp. Kauno socialdemokratų susirinkimas. *Socialdemokratas*, 1933, nr. 22, p. 1.
- 37 *Revoliucinis frontas*, 1933, nr. 1.
- 38 1933 05 19 agento „Klimas“ agentūrinis pranešimas. LCVA, f. 438, ap. 1, b. 881, l. 284.
- 39 L. S. D. P. Centro Komitetas. Bendrojo fronto reikalai. Bendrojo fronto reikalai (L. S. D. Partijos organizacijų žiniai ir vykdymui). *Socialdemokratas*, 1933, nr. 20–21, p. 3).
- 40 1933 10 09 valdininko raportas VSP Kauno apygardos viršininkui. LCVA, f. 378, ap. 3, b. 2825, l. 404.
- 41 1933 11 30 agento „Vilkas“ agentūrinis pranešimas. LCVA, f. 438, ap. 1, b. 881, l. 298.
- 42 VSP Kauno apygardos 1933 m. spalio m. apžvalga. LCVA, f. 378, ap. 3, b. 2825, l. 453–454. Istoriografijoje klaidingai nurodoma, kad Juozas Žiugžda LSDP gretose veikė iki 1933 m. (Žiugžda Juozas. *Lietuvių Tarybinė enciklopedija*. Vilnius, 1984, t. 12, p. 538). VSD surinkta medžiaga J. Žiugždą leidžia laikyti LSDP nariu iki pat 1940 m. lemtingo birželio. Be to, J. Žiugžda tuo laiku buvo vienas iš jaunųjų socialdemokratų lyderių, nuolat palaikė santykius su komunistais ir rėmė liaudies fronto idėją.
- 43 VSP Kauno apygardos 1934 m. vasario mėn. apžvalga. LCVA, f. 378, ap. 3, b. 3474, l. 144.
- 44 VSP Kauno apygardos 1934 m. spalio mėn. apžvalga. LCVA, f. 378, ap. 3, b. 3474, l. 739.
- 45 1933 04 11 agento „Klimas“ agentūrinis pranešimas. LCVA, f. 438, ap. 1, b. 881, l. 304.
- 46 1935 06 28 agento „Vilkas“ agentūrinis pranešimas. LCVA, f. 438, ap. 1, b. 2481, l. 286–286 a.
- 47 Iš 1935 m. rugpjūčio 11 d. raporto apie sveikinimus, išsakytus DURR sušaukto viso pasaulio lietuvių kongreso metu. LCVA, f. 438, ap. 1, b. 2481, l. 287.
- 48 1936 06 20 Kauno VSP viršininko nutarimas. LCVA, f. 438, ap. 1, b. 2481, l. 316.
- 49 VSD agentūros skyriaus apie politinių partijų ir organizacijų veikimą 1938 m. liepos mėn. apžvalga. LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3440, l. 27–28.
- 50 1936 12 13 agento „Tolivardis“ agentūrinis pranešimas. LCVA, f. 438, ap. 1, b. 2481, l. 314.
- 51 1937 02 26 agentūros vedėjo Burbos raportas agentūros skyriaus viršininkui. LCVA, f. 378, ap. 10, b. 537, l. 90.
- 52 1940 01 09 agento „Vingis“ agentūrinis pranešimas. LCVA, f. 378, ap. 10, b. 537, l. 10.
- 53 Agento „Velbutas“ agentūrinis pranešimas 1937 05 02. LCVA, f. 438, ap. 2, b. 44, l. 71; 1937 05 02 agento „Rimaitis“ agentūrinis pranešimas. Ten pat, l. 70.
- 54 Lietuvos fašistai (Metmenys programiniam veikimui). *Tautos valia*, 1927, nr. 9, p. 1–2.
- 55 Valiukėnas, A. Žengiant per slenkstį. *Akademikas*, 1933, nr. 3, p. 41–42.
- 56 Trumpa, V. Dvasinis tautos integrumas. *Akademikas*, 1934, nr. 2, p. 29–30.
- 57 Vetusius [Blynas, Z.], Keliai. *Akademikas*, 1933, nr. 17, p. 333.
- 58 „Ottobre“ apie fašizmą Lietuvoje. *Akademikas*, 1934, nr. 6/7, p. 148.
- 59 Daumantas, Alg. [Raila, B.], Lietuva nori proto, dvasios ir valios. *Jaunoji karta*, 1935, nr. 19, p. 403.
- 60 Plačiau: Truska, L. *Lietuviai ir žydai...*, 321 p.
- 61 Sabaliūnas, L. *Lithuania in Crisis ...*, p. 137.
- 62 Dirmeikis, B. T. Stiprybės beieškant. *Vairas*, 1939, nr. 16, p. 289–291.
- 63 A. V. Tautininkų reorganizacija. *Vairas*, 1940, nr. 5, p. 372.
- 64 Kraujo ir darbo bendruomenė. *Vairas*, 1940, nr. 3, p. 161–163.
- 65 Darbo tradicija. *Vairas*, 1940, nr. 5, p. 321–322.
- 66 Ar ne per daug svetimšalių. *Vairas*, 1939, nr. 3, p. 59; Svetimšaliai Lietuvoje. *Vairas*, 1939, nr. 5, p. 100; Tarulis, A. Žmonių paruošimas. *Vairas*, 1939, nr. 6, p. 108–110 ir kt.
- 67 VSD biuletėnis nr. 26, 1939 01 26. LCVA, f. 378, ap. 10, b. 186, l. 85.
- 68 *Socialistinės visuomenės susiformavimas ir raida Tarybų Lietuvoje (1940–1980)*, (sud. K. Navickas, K. Siurblys, Z. Barkauskienė ir kt.), Vilnius, 1980, p. 10.
- 69 Alantas, V. *Žyguojanti tauta*. Kaunas, 1940, p. 64–74.
- 70 Alantas, V. Lietuviško nacionalizmo erdvė. *Vairas*, 1939, nr. 44, p. 862.
- 71 Rastenis, V. Tolerancija Vilniuje. *Vairas*, 1939, nr. 44, p. 686; Raila, B. Kova už lietuvišką sostinę. *Vairas*, 1939, nr. 44, p. 869 ir kt.
- 72 Rastenis, V. Pastabos apie valstybių santvarkas. Kas demokratiška ir kas ne demokratiška. *Mūsų kraštas*, 1936, nr. 13, p. 6.
- 73 Dirmeikis, B. T. Tarp dviejų klausimų. *Vairas*, 1939, nr. 27, p. 497–502.
- 74 Alantas, V. Politinė tautos vienybė. *Vairas*, 1939, nr. 48, p. 927–930.
- 75 Socializmas ir „Socializmas“ (vedamasis). *Vairas*, 1940, nr. 6, p. 403.
- 76 Baeumler, A. Kultūra ir tauta. *Vairas*, 1940, nr. 6, p. 427–434.

- 77 Faktai ir idėjos. *Naujoji romuva*, 1933, nr. 148, p. 883; Ambrazevičius, J. Nuo autokritikos į blaivią kūrybą. *XX amžius*, 1937, nr. 1, p. 3. ir kt.
- 78 Į organiškiosios valstybės kūrybą. *Naujoji romuva*, 1936, nr. 8, p. 174.
- 79 Ten pat, p.170.
- 80 Cesevičius, D. Romuviečių organinė valstybė. *Vairas*, 1936, nr.5, t. XVII, p. 482.
- 81 Faktai ir idėjos. „Verslas“ apie „Naująją romuvą“. *Naujoji romuva*, 1934, nr. 202, p. 845.
- 82 Cīvis [L. Bistras] „Senių“ ir „jaunųjų“ susitikimas. *Rytas*, 1936, nr. 63, p. 1.
- 83 1936 07 20 VSD agentūrinis pranešimas. *LCVA*, f. 438, ap.1, b. 686, t.2, l. 199.
- 84 Mačiulis, D. *Lietuvos kultūros politika 1927–1940 m.*, Vilnius, 2005, p. 232.
- 85 1936 03 02 VSP bendradarbio „Sprindys“ agentūrinis pranešimas. *LCVA*, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 145.
- 86 1936 10 14 VSD biuletėnis nr. 249. *LCVA*, f. 378, ap. 10, b. 88a, l. 326–327.
- 87 Dielininkaitis, P. Kai kurios naujos tendencijos demokratijoje. *XX amžius*, 1939, nr. 82, p. 3.
- 88 1934 04 05 VSD agentūrinio skyriaus viršininko B. Vėžio vasario ir kovo mėn., politinių nuotaikų apžvalga. *LCVA*, f. 378, ap. 3, b. 2960, l. 4, 9, ir kt.
- 89 Maceina, A. Tauta ir valstybė. *Naujoji romuva*, 1939, nr. 11, p. 229.
- 90 Ten pat.
- 91 Maceina, A. Buržuazijos žlugimas. *Raštai*. Vilnius, 1992, t. 2, p. 335.
- 92 VSP Kauno apygardos 1936 m gruodžio mėn. apžvalga. *LCVA*, f. 378, ap. 3, b. 4541, l. 21–22.
- 93 VSD bendradarbio agentūrinis pranešimas 1937 08 17. *LCVA*, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 302.
- 94 Grinius K., Keletas gairių socialinei santvarkai. *XX amžius*, 1937, nr. 104, p. 3.
- 95 Petrikonis, Ig. [Skrupekelis, I.]. Atlyginimo lentelė ir administracijos reforma. *XX amžius*, 1939, nr. 114, p. 10.
- 96 Dielininkaitis, P. Už pastangas gyvenimui atnaujinti. *XX amžius*, 1937, nr. 15, p. 3.
- 97 1934 12 07 valdininko raportas VSP Kauno apygardos viršininkui. *LCVA*, f. 378, ap. 3, b. 3474, l. 820.
- 98 Ten pat.
- 99 1939 10 21 VSD bendradarbio agentūrinis pranešimas apie Lietuvii krikščionių darbininkų sąjungos (LKDS) spalio 20 d. surengtą susirinkimą. *LCVA*, f. 438, ap. 1, b. 686, l. 411.

Gauta 2007 m. spalio 31 d.

Pateikta spaudai 2007 m. lapkričio 27 d.

Summary

The Trends of Radicalism in the Younger Generation of Lithuania's Political Parties (the first half of the 20th century)

The military coup of 1926 December and the authoritarian governing of Antanas Smetona weakened and almost diminished the political activities of certain Lithuanian political parties such as Lithuanian Christian Democratic Party (LCDP), Lithuanian Peasant Populist Union (LPPU) and Lithuanian Social Democratic Party (LSDP). This situation was aggravated by inner disagreements, i.e. the generation conflict, within the above mentioned parties in the fourth decade. In addition, these generation disagreements became more conspicuous within the ruling (after the military coup) Lithuanian Nationalist Union (LNU), as two decades of independence in Lithuania raised and matured a new generation of Lithuania's intelligentsia who received education in Lithuania's and foreign higher schools.

The younger, dissatisfied with the political activities of the elder party members and influenced by complicated internal and foreign political affairs, demanded more rights and made claims against their parties' leadership. Consequently, the period under discussion witnessed the emergence of leftist and rightist radicalism among the politicians of the younger generation: the former was represented by the leftist parties, i.e. LCDP and LSDP, while the latter – by the rightist parties, i.e. LCDP and LNU.

Under the influence of the international "fashion" of radicalism, the younger political opposition was far from idealizing Parliamentary democracy which was strongly supported by the elder generation; so, the left radicals turned to the East in search of supporting ideas and examples, while the right radicals – to the West. As a result, the last years of Lithuania's independence were marked by strong political and social radicalism within the above mentioned parties, especially among their younger representatives. A. Smetona's authorities, on the other hand, with the help of intelligence services and the control of public opinion, hindered the spread of radical ideals in the society thus preventing the younger generation from implementing their ideas into practice. This could be considered as a notable achievement of the authoritarian government.

The adoption of the ideas of radicalism by the younger members of politicians, the ruling Lithuanian Nationalist Party included, allows to confirm the existence of an inner political crisis within many parties in the fourth decade; it deepened before the occupation. However, A. Smetona's authoritarian regime used these disagreements to neutralize the opposition (LSDP, LPPU, and LCDP) and to discipline the younger generation within their own party.